

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

A KÖZÉPKORI CIGÁNY HELYNEVEK ÉS SZEMÉLYNEVEK

(A Nyelvtudományi Társaságban elhangzott előadás rövidített változata)

A középkori személynévadás kérdését tárgyaló korábbi munkámban (Magyar személynévadás és társadalmi helyzet a XVI--XVI. században. Kandidátusi értekezés. Bp. 1976) előfordult egy Szoboszlón tartózkodó Cigány-nak mondott István, akit 1435-ben levelesítettek: "Stephanum dictum Chygan alias in possessione Zobozlo residentem" (Dl. 54931). A "dictus Chygan" név magyarázata során a következő kérdések merültek fel: Mikortól lehet cigány lakossággal számolni Szabolcs megyében, azaz az elítélt neve lehet-e népnévi eredetű? Vagy a név esetleg lakóhelyre utal és így puszta helynévből alakult a megkülönböztető elem? A kérdés tisztázása közben előkerült több, a történészek és nyelvészek által eddig még nem vizsgált személynévi és helynévi adat, melyek birtokában végül arra gondoltam, hogy a cigányok Magyarországra való betelepülésének idejét is magába foglaló problémakört felülvizsgálat tárgyává teszem. Bár végleges és megnyugtató eredményre magam sem jutottam, mégis úgy gondolom, hogy az ismert és az újonnan feltárt adatok rendszerezése, a személynévek és helynevek különválasztása, a Cigány és Cigány-i megkülönböztető nevek (családnevek) névtani és társadalmi szempontú elhatárolása segítheti a további kutatást, a nézetek tisztázását.

Összeállításomban Vekerdi József: A cigány népmese (Bp. 1974) című munkájának előtanulmányát használtam.

A cigányok jóval Indiából való kivándorlásuk után Iránban, később Örményországban és Kisásziában, majd évszázadokig a Balkánon éltek. Az 1300-as években útleírások és oklevelek említenek cigányokat Görögországban, Szerbiában és Oláhországban. -- Napjainkig feltárt adatok szerint Magyarországon először 1416-ban említik a cigányokat, ekkor ugyanis Brassó város pénzt és élelmet adott az "Egyiptomból jövő Emmaus úrnak és 120 társának" /Vekerdi i.m. 9./. Hét évvel később, 1423-ban László cigány vajda: "Ladislau Voivoda Ciganorum" Zsigmond királytól menedéket kapott (CD. X/VI: 532-533).

A különféle irodalmi és nyelvészeti munkák állandóan visszatérő kérdése a következő: Ha okleveles emlékeink alapján a 15. század második-harmadik évtizedére tehető a cigányok Magyarországra való bevándorlása, akkor hogyan magyarázható az OklSz.-ből idézett és az EtSz., TESz., valamint Vekerdi által felhasznált 1402-ből származó "Benedictus dictus Chygan" személynév, és az eddig 1326-ból adatolt Cigány helynév? A nyelvészek (TESz., FNESz., Vekerdi) véleménye megegyezik abban, hogy a cigányok szórványosan már a 14. század második felében elvetődhettek Magyarországra, amit az 1402-ből származó -- idézett -- személynévben felbukkanó "népnév" /?/ is igazolhat, de a „cigány” népnév és a Cigány helynév között nincs semmiféle kapcsolat (l. FNESz. Cigánd a.).

Mivel a helynévnek általam talált első előfordulása több mint 100 évvel előzi meg a népnévnek minősített személynéveket, ezért az összegyűjtött és rendezett adatok bemutatását a helynevekkel kezdem.

1. Cigány helységet a középkorban hol Zemplén, hol Szabolcs megyéhez számították, ma Cigánd Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A helynévre első adatunk 1289-ből származik, amikor Tomaj nembeli Samud fia Miklós ispán Cigány nevű Zemplén megyei szerzett birtokának felét: "dimidietatem ... cuiusdam terrae suae acquisitae, Zygan nominatae, in comitatu de Zemplin existentis" leányára és vejére ruházta. A szöveg 1345. évi átiratban maradt fenn (BánffyOkl. I: 22, 127). Miklós ispán Domokos nevű fiát már 1315-ben is említik (i.m. 117), aki Cigány-i Domokos néven: "Dominicum de Scygan" 1326-ban királyi megbízott volt egy peres ügyben (AnjOkm. II: 244), és 1327-ben "Dominicus filius Nicolai nobilis de Zygan" néven Hene nevű birtok miatt perelt (BánffyOkl. I: 57). 1329-ben Miklós ispán dédunokája: Cigány-i

István fia Domokos: "Dominicus filius Stephani de Scygan" Veresmart határjárásakor egyik szomszéd volt (ZichyOkm. I: 327). 1341-ben Cigány-i Domokos fia László maga és testvérei ("Ladislaus filius Dominici de Zygan pro se personaliter et pro ...fratribus suis uterinus") nevében megígérte, hogy Cigány nevű birtokának felét ("possessionis Zygan, in comitatu Zemplenyensis") Losonczy Dénes fia István mesternek, aki erre jogosan igényt tart át fogja adni (BánffyOkl. I: 111, 128). A birtokmegosztás után, 1347-ben már két Cigány helységről esik szó: "possessionem ipsorum Zygan vocatam ... iuxta fluvium Thyciae ... in alia possessione similiter Zygan vocata" (i.m. 132). Az egyik Cigány helységben templom állt, mert 1376-ban Egyházascigányi Domokos fia Mihály ("Michael filius Dominici de Eghazaszzygan") bizonyos hatalmaskodás miatt panaszt emelt a másik Cigányba való László fia Mátyás ellen ("contra Mathiam filium Ladislai de alia Zygan" (ZichyOkm. III: 649). 1377-ben már elmaradt az "Egyházás" jelző, és csak egyszerűen Cigány-ról és másik Cigány-ról tesznek említést: "de Zygan ... de alia Zygan" /i.m. IV: 25/.

A két Cigány helység, Kiscigánd és Nagycigánd néven még 1906-ban is megvolt, majd a két falu 1923-ban egyesült. Ma csak Cigánd van meg; Kiscigánd nevének emlékéét egy gátórház őrzi. (Helységnévtár 1906, 1923, 1985). A -d képzős Cigánd alakra meglehetősen későn, 1773-ból van adatunk (LexLoc. 69).

A Zemplén megyei Cigány-i családról bővebben kell szólnom, mert a család neve okozta eddig a legtöbb félreértést és zavart. A Cigány-nak igen közeli rokonságban állottak a Tomaj nembeli Losonczy családdal. 1373-ban a Szabolcs megyei Hene és Bezdéd birtokok miatt a Losonczyakkal folytatott perben Cigány-i László "Ladislaus de Zygan" előadta, hogy dédapja Samud "Samegh avus suus" mostohatestvére volt (egy anyától származtak) Losonczy Dénes nádornak "cum Dyonisio de Losonch quondam palatino ... fratres fuissent uterini" (BánffyOkl. I: 322).

A nemes Cigány-i család tagjai a XIV. század első felétől igen gyakran szerepelnek okleveleinkben. A Losonczy Bánffy család oklevéltára, a Zichy család okmánytára és a Zsigmond-kori oklevéltár adatainak felhasználásával összeállítottam a család leszármazási tábláját, amelyet, sajnos, hely szűkében nem tudok e helyen közölni. A nemzedékrendben 1289-től, Samud fia Miklós ispántól kezdve 1447-ig azonosítani tudtam 22 fiút és 4 férjezett leányt. A családot néhányszor Hene és Bezdéd birtokaik miatt Hene-i, ill. Bezdéd-i néven is említették. Cigány helység több Szabolcs megyei birtokkal együtt még 1471-ben és 1480-ban is a családé volt /i.m. II: 148, Csánki I: 531/.

A következőkben napjainkig kiható tévedésre hívom fel a figyelmet: Lehóczky Tivadar "Új adat cigányaink történetéhez" című dolgozatában (Századok 1894: 826--828) addig még kiadatlan oklevelekből idézett a Cigány-i családra vonatkozóan. Az általam is fent említett 1373. évi birtokperből a "Ladislaus filius Dominici de Zygan" személynevet "Zigány /!/ Domokos fia László" alakúnak értelmezte, ill. írta, és a továbbiakban is a család tagjait "Zigány László, Zigány Mátyás, Zigány István" néven említette. A saját maga által elkövetett tévedésből vonta le azután Lehóczky a következtetést: a cigányok már Nagy Lajos király ideje alatt is itt lehettek Magyarországon/!/.

Később Borovszky Samu szerkesztésében megjelent "Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely" (Bp. é.n.) című kötet 347. lapján a szerző, hivatkozva Lehóczky Századokban megjelent cikkére, a nemes Cigányi-akat Magyarországra betelepült cigányoknak vélte, a megye lakosságáról a következőket írja: "Ed-dig cigányokkal hozták összeköttetésbe Nagy- és Kiscigánd helységeket, melynek lakosai a hagyomány szerint cigányok /!/ voltak, akik a tárkányi várhoz tartoztak. A leleszi konvent levéltárában őrzött oklevelek szerint azonban Egyházas-Zigány nevű helység, hol mint neve mutatja, templom is állott már 1377-ben, tehát az első cigányrajok megjelenése előtt mintegy 40 évvel, ismeretes. Az 1373. évi és 1377. évi oklevelek Zigány /!/ nevű nemes családról is megemlékeznek, mely család, mint az oklevelek mutatják, már ekkor kiterjedt volt, tehát már a XIV. század előtt szállhatott meg hazánkban /!/ és nemességet nyervén, idővel Szabolcs és Zemplén vármegyékben ... volt birtokos".

Ezt követően Wertner Mór a cigányokról írt cikkében -- feltehetően Lehóczkyra vagy a Zemplén megyei kötetre utalva -- így ír: "Van olyan vélemény is, hogy a cigányok már Nagy Lajos uralkodása alatt (1342--1382) feltűntek Magyarországon" (Nyr. 46: 148).

Pais Dezső ugyan észrevette Lehóczky tévedését, mert megjegyezte, hogy az adatokban szereplő családot nem mint "Zigan"-t, hanem nyilván "de Zigan"-t volna helyes említeni, de ő is úgy gondolta, hogy a cigányok közül "egyesek már korábban, a XIV. század második felében ideszakadtak" (MNy. 32: 235, 236).

Mégis, Lehóczky tévedése 1983-ig hatott. Ekkor jelent meg Szegő László válogatásában és szerkesztésében egy tanulmánykötet: "Cigányok, honnét jöttek-merre tartanak?" címmel (Bp. Gondolat). A kötetben Tomka Miklós foglalkozik a cigányok történetével, és a következőket írja: "Megoldatlan kérdés a magyarországi Cigány, Czigányi, Zigány stb. személy- és helynevek 1400

előtti előfordulása. Michael de Czigányról 1393-ból, Zigány Domokos fia Lászlóról 1373-ból, Zigány László, Zigány Mátyás és Zigány István perlekedéséről 1377-ből van adatunk. 1377-ben létezett Egyházas-Zigány nevű falu is" (i.m. 34). Tehát Tomka is a Lehóczy-féle, 1894-ben leírt téves adatokat idézte.

Lehóczy tévedéséből azonban levonhatunk némi tanulságot: a latin "de", ill. a magyar -i helynévképző szándék vagy véletlen elhagyásából adódó helytelen családnévmagyarázat (melyre számos példát lehetne még idézni!) megalapozatlan elméletek forrása lehet. A XIV. században élt Zemplén megyei család nevében nem a cigány népnév, hanem a Cigány helynév van.

A Cigány helynév időrendi okok miatt nem származhat a cigány népnévből. 1289-ben, az általam felderített legkorábbi adat idején Magyarországon még nem éltek cigányok. A helynév korai alakjai Z-vel, Sc-vel íródtak, csak az 1360-as évek végétől van adatunk Cygan, Czygan alakra (BánffyOkl. I: 279, 453, 465). Tehát a helynév olyan személynévből származhat, mely egykor sz hanggal ejtődött. Az ómagyar korszakban, a XIV. század közepéig a magyarból még hiányzott a c hang, s az idegen nyelvi c-ket cs-vel helyettesítették (pl. császár, cser, cső stb. vö. TESz.).

Itt ismét téves adatra kell felhívnom a figyelmet, melyből Wertner Mór a Cigány személynév és helynév vizsgálata során messzemenő következtetéseket vont le. Zygan-i László 1381-ben egy peres ügyben ügyvédként szerepelt: "pro quo Ladislaus de Zygan cum procuratoris litteris conuentus de Lelez astitit". Ez ügyben 1381-ben még egy hasonló tartalmú oklevél készült, melyben Zygan-i László nevét tévesen írták: "pro quo Ladislaus filius /!/ Zigan cum procuratoris litteris conuentus de Lelez astitit" (ZichyOkm. IV: 191, 217). A "filius Zigan" oklevélírói tévedés a "de Zigan" helyett, amit Wertner vagy nem ismert fel, vagy elhallgatott, mert az apanévnek vélt "Zigan" alakból mint személynévből magyarázta a Cigány helynév eredetét (Nyr. 46: 149).

Feltűnő, hogy sem Simonyi Zsigmond, aki Wertner cikkéhez megjegyzést fűzött, sem később Pais Dezső nem tette szóvá Wertner tévedését.

A Cigány helynév eredetével először Simonyi, majd Pais foglalkozott. A személynevet, melyből a helynév származik, török eredetűnek tartották: sik ~ syk 'nyom, hajlít, sajtol' igeinek sygan ~ syyan cselekvőt kifejező igeveve, és az z(sz) -c váltakozás Pais szerint hasonlóan jött létre, mint a Zudar-Czudar családnévben, vagy a szulák-culák, szirom-cirom, szirok-cirok

köznevek esetében (Nyr. 46: 149; MNy. 32: 236). Kiss Lajos a FNESz-ben a Szigán személynevet feltételelesen egy ótörök siyan-ból, pl. siyan sač 'sima haj' magyarázza. Sajnos eddig még nem került elő Zygan ~ Scygan alakú személynév, melyből az 1289-ben felbukkanó helynevet megnyugtatóan lehetne magyarázni. Viszont ma is vannak családok, akik archaizáló írásmóddal nevüket Zigány alakban írják és ejtik (vö. Bp.-i telefonkönyv).

2. Időrendben a következő helynév a Középszolnok, ill. Szilágy megyei Cigányvaja. 1370-ben Cyganuaya-i vendégnépek valamely garázdálkodásban vettek részt; 1388-ban Chiganvaya Aranyasvár tartozéka, 1409-ben egy határleírásban szerepel Chygan nevű birtok, és a határ" érinti rivulus Chyganwaya torkolatát", és "Chyganfalu felső határáig jut". 1410-ben Cigányvaja helységet Waya néven Kraszna megyéhez csatolták (TelOkI. I: 166; ZsigmOkI. I: 58/599, II/2: 272--3, 333; Csánki I: 554, 566).

Egy 1900-as térképen Szilágy megyében Vaja és két Cigányi helység található, mintegy 1 km-re egymástól. A patak neve az 1409-es adat szerint felvette a falu nevét. Kniezsa szerint e Szilágy megyei Cigányi helynévnek valószínűleg személynév az alapja. "A cigány népnévre aligha lehet gondolni, mert a cigányok Magyarországon a XV. század előtt nem mutathatók ki. A helynév mindenesetre a magyarban keletkezett. A Cigány-Vaja nyilván megkülönböztetés a másik Vajától" (MagyRom. I: 272). Kniezsa magyarázatával teljes mértékben egyet lehet érteni, csak némi kiegészítésre szorul. Véleményem szerint Vaja birtokosa a Cigány-i család egyik tagja lehetett, és a helynév úgy alakult, mint Bánffyhungad, Csákberény, Csáktornya, Ladánybene, Mórahalom, újabban Izsófalva. A Cigány előtag (-i hn. képző nélkül, helynévből alakult) családnév.

3. 1406-ban a Bihar megyei Solyomkő várhoz tartozó oláh falvak között említi Chykanmyklosfalua nevű települést (ZsigmOkm II/1: 537/4773; 635/5037). A felsorolt falvak már nincsenek meg, de Cigánymiklósfalva 1435-ben Chyganfalwa, majd 1470-ben, és 1692-ben Cziganyfalva néven tűnik fel, (Kázmér Miklós: A "falva" a magyar helynevekben (XIII--XIX. század. Bp. 1970. 162). Az 1900-as térképen Cigányfalva és Cigány egymástól mintegy 6 km távolságra még megvolt.

Jakó Zsigmond (Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940) a falut alapító Cigány Miklóst román nemzetiségűnek véli, és úgy gondolja, hogy a telepesek is románok voltak (i.m. 223).

Ezzel szemben Mályusz Elemér Zsigmond király című 1984-ben megjelent művében a Súlyomkői uradalom falvairól a következőket mondja: "Külön csoportokban tagolva és megnevezve látjuk a magyar és vlach falvakat. E csoportosítás nem etnikai, hanem -- az uradalmak érdekeinek megfelelően -- gazdasági eltérésre utal. A vlach jog a Kárpátok egész területén, akár Lengyelországban is, pásztorjogot jelentett, annak részesei tehát magyarok is lehettek, ha a pásztorzkodó életmódot vállalták, amintogy -- ellentétül -- a magyar falu a telkes, földműves gazdálkodást folytatók lakóhelyének neve volt, ismét függetlenül attól, hogy éltek-e benne -- akár kisebbségben, akár egyedül -- románok" (240 l.). Véleményem szerint tehát, semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy Cigány Miklós valóban román volt. De az is nehezen igazolható, hogy a helynév abba a csoportba sorolandó, melyben a falva előtag népnévből alakult személynév, mint pl. a Bessenyőfalva, Szászfalva, Kunfalva stb. (vö. Kázmér, i.m.) hiszen 1406-ban Magyarországon cigány nem alapíthatott falut. Valószínűbbnek tartom, hogy ismét a Cigány-i család egyik nevezetes tagja (két Miklós nevűt ismerünk, az egyik a család legidősebb tagja volt és 1373-ig 10 alkalommal említik az oklevelek, a másik Miklós 1368--1405 között szerepelt többször) volt a falu névadója. E feltevésemet támogatja az a körülmény is, hogy a Cigánymiklósfalva (később Cigányfalva) maradt fenn egyedül, mint a legkiemelkedőbb, legismertebb személy tulajdonában lévő falu; a többi, a vele együtt említett falvak eltűntek.

4. Bihar megyében volt még egy másik Cigányfalva nevű helység, Belényestől délkeletre. 1588-ban Cziganfalwa, 1692-ben Cziganfalua, ma Ciganyesd (Kázmér, i.m. 192). A román Cziganyest alakra 1773-ból van első adatunk (LexLoc. 69).

5. Kolozs megyében a losonczy Bánffy család birtoka volt a Hunyad, majd Sebes vár tartozéka 1496-ban: Czynganfalva (BánffyOkl. II. 333, 335, 337), 1507-ben Czynganfalwa (Cs. V: 344, Kázmér i.m. 192). 1508-ban és 1519-ben Chynganfalwa (Bánffy II: 423, 487). E helység ma nincs meg.

A térképről könnyen leolvasható, hogy az említett helységek Mo. keleti felén, Zemplén-Szabolcs, Szilágy, Bihar, Kolozs megyékben vannak, ott, ahol a Losonczyiaknak, illetőleg a Losonczy Bánffy családnak is voltak birtokaik, akikkel a Cigány-iak, "Cigány"-ok közeli rokonságban álltak. Vagyis, amint fentebb már érintettem a kérdést, feltevésem a következő: a Szabolcs-Zemplén megyei helynév (első előfordulás 1289-ben Zygan) eredete talán egy török személynév, és nem népnév. E Szabolcs-Zemplén megyei helységből származott az igen nagy kiterjedésű nemes Cigány-i család. A család tagjainak

e vidéken több birtoka, faluja lehetett, és a falvakat a birtokos család után nevezték Cigányvajának, Cigánymiklósfalvának, Cigányfalvának. A helynevek magyaros alakja -- ami mindig a köznyelvi formának felel meg -- természetesen eltüntette a latin okleveles forma de Cygan alakját, sőt a magyar -i hn. képzőt is.

A középkorból több Cigány, ill. Cigány előtagú helynév eddig nem került elő.

Személynevek:

1. A Kárpátmedencéből a legkorábbi személynévi adatunk 1378-ból adatható. Nicolaus Cigan zágrábi polgár, mészáros mester neve 1378--1402 között közel 40 esetben fordul elő különböző típusú oklevelekben (TKALČIĆ: Mon. civ. Zagrab. I., V., IX.). Nevezik még Cigan-nak, Cigan carnifex-nek és Nicolaus carnifex-nak peres ügyekben, amikor ő perel, és amikor őt perelték famulusával együtt. Tudjuk, hogy volt négy telke, eladott és vett telkeket és kertet. Cigáynak mondott mészáros Miklós 1397-ben ott volt a fellázadt zágrábi polgárok között, akik megtámadták a káptalant. A száznál több, különféle foglalkozást űző polgár neve között tűnik fel Dyonisius Byharwar dictus, Paulus Vasas, Marchus dictus Chunka és Gregorius Vsuras (i. m. I. 383). Érdekes, hogy az OklSz. ebből az 1397. évi oklevélből idézi az Uzso-rás nevet, de Cigány Miklós nevét nem.

Továbbá az OklSz. 1394-ből idézi Endre Syb zágrábi polgár nevét, holott már 1386-ban Cygan Miklós perelte Syb Endrét (i. m. V: 253, 255, 256). A zsib köznévre eddig ez a legkorábbi adatunk.

2. 1387-ben a zágrábi Franciscus Cygan polgár gyermekei egy peres ügyben megegyeznek (i. m. V: 272).

3. 1389-ben, Zala megyében, Kerkalia faluban egy telken élt Johannes Chygan dictus és Andreas Abran (ZsigmOkl. I: 995/940).

4. 1389-ben, Zala megyében Ujfalu-ban egy telken élt Georgius Chigan és Petrus Gerencher (i. m. 106/944).

5. 1398-ban Komárom megyében az esztergomi érsek megbízásából pert indítottak bizonyos kondicionárius ellen, akit közönségesen Cigány-n ak neveztek: "cuiusdam conditionalem vulgo Cygan (Chygan)". A szerződéses viszonyban álló megidézett Cigány azonban nem jelent meg, hanem helyette Lőrinc fia András mint kezes kiegészést ajánlott fel (i. m. 597/5426).

6. 1399-ben Körös megyében, Berschanouch várhoz tartozó Terchek faluban jobbágy telken élt (többek között) Stephanus dictus Vrdugh és Gregorius dictus Chygan (i. m. 630/5701).

7. 1400-ban Hont megyében Hydveg-i jobbágyok "Petro Chygan, altero P etro filio Mykes, Iohanne Cheh, P etro, Cosma" különféle hatalmaskodása miatt ítéletet hoztak (i. m. II/1: 5/33).

8. 1401-ben, Sáros megyében mint hatalmaskodót említik Chygan (dictus) Péter nemes familiariust. A vizsgáló parancsot tartalmazó későbbi oklevélben a Chygan név helyett Olchamon (?) áll (i. m. 94/801).

9. 1402-ben, Vas megyében a két Hollós birtokon lakó 47 hatalmaskodó telepes (hospes) között találjuk Chygan Pált is. A telepesek nevük után ítélve: Zekul, Dobus, Husus, Polgar, Alch, Halaz magyarok voltak (i. m. 173/1454).

10. 1402-ben, Tolna megyében többek között kompoltfalvi jobbágyok is részt vettek bizonyos hatalmaskodásban. Az oklevélben összesen 87 jobbágy-név fordul elő, a kételemű magyar nevek között találjuk Benedictus Cygan jobbágy nevét is (ZichyOkm. 5: 280--1).

11--12. 1402-ben, Zala megyében Tompán Tompa-i János fia Péter nemesnek volt telke, Erdeyfaluban Cigánynak mondott Benedek személyesen készített tartózkodási helyet: "In possessione Tompa ... sessionem Petri filii Johannis nobilis de eadem existentes, ... in possessione Erdeyfalu ... nunc Benedictus dictus Chygan personalem faceret residentiam" (ZsigmOkl. II/1: 250/2085). Nyolc évvel később, 1410-ben Tompán Tompa-i János fia Péter nemes háza helyén Cigánynak mondott János fia András kúriáját, Erdőfaluban a nyolc év előtt is már ott lakó Cigány Benedek kúriáját említi a határjáró oklevél: "In possessione Thompa ... curie Andree filii Johannis dicti Chygan ... in possessione Erdewfalu ... curie Benedicti dicti Chygan" (ZalaOkl. II: 370). A kérdés az, hogy az 1410-ben említett, Tompán lakó Cigány-nak mondott János azonos-e az 1402-ben említett Tompa-i János nemes-sel? Kérdés továbbá, hogy a Tompán és Erdőfaluban lakó Cigány nevéek rokonok voltak-e? Eldönteni nem lehet, csak az a biztos, hogy Cigány Benedek Erdeyfaluban már a XIV. század végén letelepedhetett, és Tompa faluban is élt 1410-ben Cigány János fia András egy kúriában.

13. 1406-ban Zsigmond király a Körös megyei Berivojszentiváni Cigány Tamás nemes: "fidelis noster Thomas filius Petri dicti Cygan de Beryuooy-zentywan" kérésére átírja az 1401-ben kelt oklevelét, mely Orbonai Miklós leányának (később Cigány Tamás feleségének?) 1393-ban történt fiúsításáról szól. Orbonai Miklós De-Surdis II. János esztergomi érseknek volt rokona (ZsigmOkl. II/1: 571/4651; Pór A.: De-Surdis II. János esztergomi érsek. Bp., 1907. 53).

14. 1407-ben Thomas Chygan Veszprém megye alispánja (TelOkI. I: 326). Alispán csak nemes vagy birtokos lehetett.

15. 1407-ben Töttös Lászlónak a Zágráb megyei Blinára való jobbágysai több rendbeli hatalmaskodást követtek el. A jobbágyok között említik Tarcha-nak mondott Benedek vajdát és fiát Cigányt: "Benedictum dictum Tarcha vaivodam, Chiganum filium eiusdem Benedicti" (ZichyOkm. V: 516, 518). A Tarcha megkülönböztető név egyaránt lehet magyar és horvát, vagyis a névből nem lehet következtetni a személy nemzetiségére, továbbá a vajda foglalkozás-név ebben az adatban sem jelenthet "cigányvajdát", hanem csak valamiféle vezetőt. "A cigány nyelvben a >> vajda << szó ismeretlen (kölcsonszóként sem vették át)" (Vekerdi, i. m. 18). Az ügyben még 1411--1412-ben is folyt vizsgálat, akkor az említett jobbágyok közül csupán Tarcha (Tercha) fiát nevezik másként: "Benedictum dictum Tarcha vaivodam, Egidium filium eiusdem Benedicti" (ZichyOkm. VI: 97, 100, 185).

16--18. 1418-ban Hédervári Lőrincné 92 Győr és Veszprém megyei jobbágya bizonyos hatalmaskodásban vett részt. Közöttük volt a Győr megyei Dunaszegen lakó "Georgius Chigan" és a Veszprém megyei Kemecsen lakó "Andreas, alter Andreas Chigan, Jacobus filius Dominici, alter Jacobus similiter Chigan" (HédOkI. I: 152--3).

19. Utolsó személynévi adat a cigányok tömeges betelepülése előtti időből a Vorsányi Cigány családnév, Pozsega megyéből. 1427-ben a család a Garaiakkal birtokot cserélt (Csánki II: 441).

Az ún. "korai", 1378--1427 közötti időből származó Cigány személynevek közül kettő, az 5. számú, 1398. évi, Komárom megyei kondicionáriusé és a 15. számú, 1407. évi Zágráb megyei Tarcha fiáé volt egyelemű név. 17 esetben a Cigány elem az egyéni név (keresztnév) után állt. Bár még a nemeseknél sem tudjuk kimutatni a nevek öröklődését, mégis úgy gondoljuk, hogy ezek nem alkalmi megnevezések (megkülönböztető nevek), hanem már családnevek. Különösen vonatkozik ez az 1418. évi Veszprém megyei jobbágyok körében előforduló "similiter Chygan" alakra, ugyanis számos hasonló elnevezéssel találkozunk e korszakban, ami családi kapcsolatra; apa-fió vagy testvér viszonyra utal.

A 19 Cigány nevű személy közül 9 volt jobbágy, 1 kondicionárius, 1 hospes (telepes), 2 zágrábi polgárból az egyik mézárós, 2 nemes, 1 alispán, 1 nemes familiárius, és 2 bizonytalan társadalmi állású személy Zala megyéből, feltehetően kisenemesek.

A személynevek túlnyomó többsége -- ellentétben a helynevekkel -- a Dunántúlról és az ország déli megyéiből származik. 4 Zala, 3 Veszprém, 3 Zágráb, 2 Körös, 1--1 Vas, Komárom, Tolna, Győr és Pozsega megyékből. Ezekhez kapcsolódik a Hont megyei jobbágy neve, és magában áll Sáros megyében a nemes familiárius neve. Tiszántúlról, az ország keleti feléből eddig a Bihar megyei helynévben előforduló Cigánymiklósfalva adaton kívül személynév nem került elő.

A "korai" Cigány személynevek jelentéséről megoszlanak a vélemények. Az EtSz. még nem választotta szét a tulajdonnévi adatokban a helyneveket és személyneveket. Felfogása szerint az 1402-ből származó dictus-os adatok jelentése: "nemzetiségére cigány és jellemére cigány: ravasz, csalárd, allatomos" lehet (I: 666). Az utóbbi jelentést nem fogadhatom el, mert anakronizmus: a szó későbbi századokban kialakult pejoratív jelentését vetíti vissza a XIV--XV. századi nevekre.

Pais már külön tárgyalta a helynevek és személynevek eredetét (a helynevekre l. fentebb). A személynevek jelentésére két lehetőséget ajánlott: 1. a cigányok közül egyesek már korábban, a XIV. század második felében ideszakadtak, s ilyenekre vonatkozhatnak az 1402-ből meg 1410-ből közölt Chygan, Cygan "dictus"-ok és vezetéknevek." 2. Pais szerint: "a cigány szó 'varázsló' értelemben a cigány népelemek megjelenése előtt már eljutott hozzánk, s azt alkalmazták nem-cigány emberekre" (MNy. 32: 236). Véleményem szerint a cigány szónak a későbbi századokban sem volt 'varázsló' jelentése, másrészt egy zágrábi mészáros, vagy egy Zala megyei telkes jobbágy miatt kapott volna megkülönböztetésül 'varázsló' jelentésű nevet?

Az EtSz. és a Pais-féle értelmezésekben csak a népnévi jelentést lehet igen erős megszorítással elfogadni. Eddig ugyanis senki nem tárta fel a Cigány nevének tartózkodási helyét és társadalmi állását. A Dél-Európa felől Horvátország-Szlavónián át Magyarországra beszivárgott, és már 1378-ban zágrábi polgár (mészáros), vagy 1389-ben Zala megyei telkes jobbágy nevének jelentése elméletileg még talán lehetne népnévi eredetű, de az 1406-ban esztergomi érsekkel rokon berivojszentiváni nemes vagy az 1407-ben Veszprém megyében alispán családneve nem lehet népnév.

A XIV--XV. század fordulóján élt nemeseket a Zemplén (Szabolcs) megyei Cigány-i családhoz tartozóknak vélem, és a Cigány családnévet -i képző nélküli helynévnek tartom (l. fentebb, a helyneveknél). Feltevésemet látszik igazolni Nagy Iván kutatása is, aki a két XV--XVII. században élt Zala

megyei Cigány nevű nemes családot a Zemplén megyei, régi "Cigány" nemes család elszármazóinak ítéli (Magyar nemes családok. III: 196; vö. Csánki III: 141).

Pusztá helynévből alakult családnevek különben a nemesek és nem nemesek körében (eleinte dictus kitételével) meglehetősen gyakoriak voltak a XIV--XV. században (pl. Zala, Symeg, Pomáz, Nyír, Csökmő, Csaholy, Tét stb.). Amint korábban már kimutattam, pl. a közszói eredetűnek és 'felettes vezető' jelentésűnek vélt Előjáró családnévben is (vö. TESz.) valójában a Temes megyei Előjáró, Elevejáró helynév van -i képző nélkül (Mny. 78: 331).

A jobbágyok nevének értelmezése már nehezebb. Ha a Cigány elemet népnévnek minősítjük, akkor a cigányok közül valóban már a XIV. század második felében beszivárogtak egyesek, főleg Horvátország felől, Magyarországra. E lehetőségre azonban csak a nevekből lehet következtetni, történeti adatunk erre nincs. Mivel Lengyelországban (Lemberg, Krakó környékén) a cigányok tömeges betelepülése előtt jóval, 1401-ből kimutatható Czigan családnév Taszycki I: 389), és 1421-ben egy prágai várnagy neve Cikán volt (vö. EtSz. I: 670), ezért az sem lehetetlen, hogy e korai nevekből esetleg egy török vagy szláv eredetű, számunkra eddig ismeretlen személynév van. E személynév talán azonos a helynévben feltételezett ⁺Szigan-nal, vagy egy más, szláv töből képzett (vö. pl. 1338: Janussio dicto Cziga, Taszycki I: 437) személynévvel.

Külön feldolgozást igényelne a későbbi századokban élt cigány lakosság névhasználata. Ugocsa megyében pl. 1743-ban az összeírt cigányok között egy sem volt Cigány nevű, és nem műveltek földet (Szabó, Ugocsa megye 259--260). De ismerünk 1538-ból egy zsidó embert, akit Salmon Czygan néven jegyeztek fel (MagyZsidOk1. V/1: 179).

A "korai" Cigány nevűek foglalkozása és társadalmi állása különbözött a később tömegesen bevándorolt cigány lakoságtól, akik mindig csoportosan, többnyire a magyarokkal nem keveredve éltek.

Az eddigiekből levonhatjuk a tanulságot: Különbséget kell tennünk a nemes és nem nemes Cigány, Cigányi-ak között, mert nevük eredete mindenképpen különbözik.

Visszatérve az 1435-ben elítélt, Szoboszlón tartózkodó Cigány-nak mondott Istvánhoz, úgy gondolom, hogy neve inkább származáshelyére utaló pusztá helynév, mert tartózkodási helyének környékén 5 Cigány helység is volt, de cigány lakosság jelenlétéről nincs tudomásunk.

FEHÉRTÓI KATALIN